

Олекса ПАРАДИСЬКИЙ

Гете й українська література

(До 110 років з дня смерті)

Майже з самого початку існування Харківського Університету на одному з чільних місць його конференц-залі висів портрет людини, перед яким з пошаною схилялись професори й студенти. Це був портрет генія німецької літератури Йоганна Вольфганга Гете, надісланий нашим Університетом. За часів большевицького керування Харківським Університетом портрет був знищений.

Сьогодні ми згадуємо про цей факт не випадково. Адже в історії української культури XIX й початку XX сторіччя Гете відіграв величезну роль. Роль геніяльного німецького поета особливо визначною була в справі розвитку української літератури. Харків же з його Університетом за перші 30—40 років минулого століття був справжньою колискою нашого нового письменства. Саме з Харковом і Харківським Університетом були пов'язані на Україні часописи й літературні журнали та альманахи, а пробуджені «Рисілою» І. Котляревського до творчого життя нові літературні сили України (Гулак-Артемівський, Квітка-Основ'яненко, М. Гостомаров, А. Метлицький та інші) здебільшого були науковими університетськими працівниками або активними творцями університетської періодики. Авторитет славнозвісного німця в їхніх очах був надзвичайно

великий, і творчість цих перших піонерів нової української літератури розвивалась під знаком чималого впливу на неї та одухотворення її ідеями й образами Гете.

Тим то портрет великого поета Німеччини, що прикрашав галерею видатних культурних діячів конференц-залі старого Харківського Університету, посідаючи серед них одне з центральних місць, ніби символізував собою історичні зв'язки між літературами Німеччини й України та стверджував давню традицію культурного впливу німецького народу на українську культуру, науку й письменство.

Історик української літератури, досліджуючи процес зростання й розквіту нашого письменства та стадії зближення його з великими літературами Європи, неодмінно й скрізь зустрічається в фактах благотворчого впливу на найвидатніших українських письменників творчості Йоганна Гете.

Цей вплив протягом XIX—XX стор. виявляв себе в різних формах. Одразу ми спостерігаємо тільки переклади й переспіви Гетевих поезій. Згодом найвидатніші українські поети й драматурги не тільки перекладають і творчо переопрацьовують Гетеву поезію, але в своїй власній творчості виявляють себе талановитими послідовниками Гете, ідучи шляхом його творчої манери, його художньої методи.

Вперше познайомилися українці з Гете в поетичному перекладі 1827 року. Цього року

Артемівський-Гулак написав «Рибалку», поезію, що являла собою оригінальний переклад Гетєвого твору «Der Fischer». На сучасників Гулака поезія Гете справила надзвичайно сильне враження. Як свідчила тодішня українська критика, поезія «Рибалка» ввійшла до основного фонду українського письменства, прикрасивши його образами й фарбами до того що нечуваними й небаченими в нас. Приблизно в той самий час Білецький-Носенко пише «Романс, наслідування Гете», а трохи пізніше К. Думитрашко перекладає з Гетєвого «Фавста» «Молитву Маргаріти». За 60-х років Ол. Навроцький дає переклади «Римських елегій» та низки поезій Гете; Юрій Федькович перекладає «Erlkönig» («Кріль Іроль»). Ів. Франко 1882 року друкує знамениту трагедію «Фавст» (I частину), перекладає «Германа і Доротею» та «Пісню за вбитого», «Прометея». Нарешті, в «Позиченій Кобзі» П. Куліша, що вийшла в світ 1897 року, український читач побачив Гетєві «Міньйону», «Рибалку», «Вільшаного царя».

Разом з тим, як ми зазначили, вплив генія німецької літератури виявлявся і в формі певних творчих шукань та художніх побудовань, що мали місце не тільки у письменників сучасних (М. Макаровський), а й у найвидатніших корифеїв українського мистецького слова. Зазнав подібного творчого впливу великий народний поет України Тарас Шевченко, у книгозбірні якого були Гетєві поезії в перекладі Мих. Лермонтова та «Фавст» в перекладі Губера. Щоденник Т. Г. Шевченка зберіг нам думки Шевченкові про Гете—«мудреця» й «великого германського поета». Власна ж Шевченкова поезія дає зразки застосування нашим поетом методи Гете. Наприклад, останній епізод із поеми «Варнак» має багато спільних рис із тією сценою «Фавста», в якій голос дзвона не допускає Фавста до самогубства. Подібну спільність із Гете в методі художнього зображення можна спостерегти і в деяких інших творах Шевченка, але вона ніяк не каже про звичайне, неоригінальне наслідування. Не дурно відомий шведський учений А. Єнсен, відзначаючи спільні творчі риси Шевченка й Гете, зауважив, що Шевченкова «Лілея» могла дорівнювати своєю мистецькою силою першій-ліпшій поезії геніяльного Гете.

Оригінально, творчо-самостійно й талановито йшов за художніми образами й естетичною манерою Гете П. Ол. Куліш. Навіть коли зіставити Кулішів переклад якоїсь Гетєвої поезії з оригіналом, можна побачити своєрідність манери перекладача. Це особливо впадає в око, коли перед нами, наприклад, переклад тієї самої поезії Гете, зроблений Кулішем і іншим, менш талановитим поетом (порівняти хоча б переклад «Рибалки» у Куліша і Гулака-Артемівського).

За переконанням П. Куліша, геній німецької поезії, як і інші класики німецької літератури, мають відіграти незвичайну роль щодо відродження українського художнього слова. Куліш пише, що коли українське письменство збагатити перекладами й наслідуваннями поезій Гете й Шіллера, перенести до українського письменства «високі тони» їхньої ліри, «голосний голос» цих «великих кобзарів» світу, цих «розумом» і «мовою» справжніх «царів»,—то

пишно розквітне й рідна література, і «в нас серцець озвуться мільйони».

Згадані вище і інші Кулішеві переклади низки поезій Гете дійсно чимало допомогли піднесенню українського поетичного мистецтва, великою мірою сприяли прилученню українського письменства до класичної літератури Європи.

Проте, найбільша заслуга на полі європейзації української літератури шляхом перекладів, наслідувань і творчо-самостійних переопрацьовань Гетєвої спадщини належить Іванові Франкові. Як писав колись Михайло Коцюбинський, Франко поставив своїм завданням зробити приступними рідному народові багатства європейської класичної літератури, а в першу чергу — творчість великого Гете. Бож лише широке ознайомлення з загальнолюдськими ідеями, втіленими в чудову артистичну форму літературним генієм Німеччини, виховує людину й народ в цілому, дає змогу краще пізнати, що твориться навколо нас, в більшою користю віддати сили рідному краю. Саме з цією метою Франко переклав «Фавста» і інші твори Гете, — цього «найбільшого» в світі поета.

Ідеали великих одиниць,—писав з приводу свого перекладу Гетєвої спадщини Ів. Франко,—мусять запалювати душі найширших кіл людства, вести його до найтяжчих жертв, надавати йому моці серед найжахливіших тортур і знущань.

У передмові до перекладеного ним «Фавста» Франко так стверджував історичну вагу для українського народу й його культури цієї перлини світової поезії: «Ані наука сама собою, ані свободне і безжурне життя, ані почесті, ані слава,—ніщо те не може ушасливити чоловіка, як довго він усе й усюди має на оці тільки себе самого. Аж коли він усі свої здобутки, всю свою силу поверне на працю коло ушасливлення других,—тоді чоловік може бути щасливим. Ця велика правда, котрою завершується «Фавст», надає тому творові ще й тепер, у наш вік, живу революційну силу. Він не те що не застарілий для нас і по ідеям, але, протилежно, може й у тім згляді—не згадуючи про незрівняну поетичну красу—служити нам надовго ще взірцем і провідником».

А про Гетєву поему «Герман і Доротея» Франко висловився так, що її основною заслугою перед людством є ширення через чудові образи ідей патріотизму «любви до рідного краю й народу». І через цю особливість поеми,—додає Франко,—вона стане «улюбленим, пожаданим та здоровим кормом духовим нашого українського народу».

У цьому своєму переконанні великий український поет не помилюся. «Герман і Доротея», «Фавст» і інші чудові скарби, полишені Гете та прилучені нашими митцями слова і до української літератури, перетворилися на один з могутніших чинників виховання нашого народу в дусі справді людських, а не людожерних ідей.

На творчості славетного німецького поета зросли такі видатні представники української культури, як Леся Українка, Т. Шевченко, Ів. Франко, Павло Грабовський, а також ряд новітніх талановитих поетів, об'єднаних навколо «Української Хати» та інших українських літературних організацій.

